

**Пам'яті жертв голодоморів в Україні
присвячується**

**Гончаренко Олена, кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри соціально-гуманітарних наук Державного
університету економіки і технологій**

КОЛИСКОВА ЗЗ РОКУ: ФІЛОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ

До найдавніших жанрів народної творчості належать колискові пісні — окремих цикл позаобрядової родинної лірики, «специфічний зміст і форма якої функціонально зумовлені присиплянням дитини в колисці»¹. Функціонально-прагматичні за своєю природою, українські колісанки зачаровують задушевністю, художньою досконалістю. Дослідниця дитячого фольклору Галина Довженок відзначала: «Коліскові пісні викликають захоплення своєю простотою, безпосередністю, ніжністю. У них віддзеркалюються щирість у ставленні до дитини, любов, пестощі, якими оточено її в родинному колі. Ці пісенні твори, які дитина чує, тільки-но прийшовши на світ, вони є часто тим зерном, що пізніше сходять буйним колоссям поетичності в уже дорослої людини»².

Вперше запис колискової пісні з'явився на сторінках «Русалка Дністрова» у 1837 році, і з того часу цей жанр є об'єктом зацікавлення фольклористів. Збиранням, дослідженням та публікацією українських колискових пісень займалися М.Максимович, А.Метлинський, Марко Вовчок, С.Гулак-Артемівський, П.Чубинський, Я.Головацький, М.Левицький, О.Ветухов, В.Милорадович, Олена Пчілка, Леся Українка, М.Гнатюк, І.Франко, І.Манжура, М.Грушевський, М.Лисенко, Ф.Колесса, К.Квітка, Б.Грінченко, М.Гайдай, І.Пільгук, Г.Виноградов, В.Бойко, Г.Танцюра, Г.Сухобрус, Г.Довженок, Н.Шумада, К.Луганська, Й.Федас, Л.Копаниця, О.Марчун.

За образно-тематичною структурою та ритміко-мелодійною канвою колискові пісні генетично споріднені із замовляннями, в основі яких вірування первісної людини: анімізму (оживлення), анімізму (одухотворення), антропоморфізму (олюднення). Для більшості колискових пісень характерний найстійкіший мотив — закликання, побажання чи запрошення сну до дитини, де головними образами є міфічні істоти: Сон, Дрімота, Доля, Бабай, Котик, а також образи рідних, близьких для дитини людей — матері, батька, сестри, брата та ін. Відтак колискові пісні як синкретичний фольклорний жанр вводив дитину у світ материнських

¹ Літературознавчий словник-довідник / Р.Т.Гром'як, Ю.І.Ковалів та ін. — К.: ВЦ «Академія», 1997. — С. 361-362.

² Довженок Г.В. Український дитячий фольклор. — К.: Наукова думка, 1981.- С. 36.

почуттів і яскравих образів з довколишнього світу, залучав до прекрасного, закладав основи традиційних норм співжиття та родинних взаємин.

Колискові пісні постали як своєрідне національне кодування дитини, тобто націлювали її на біологічне та соціально-культурне пристосування до суспільного життя. Визначаючи особливості поетичної мови колисанки, вітчизняна мовознавиця Світлана Єрмоленко наголошувала, що дитина зростає на своєрідному фундаменті: «Співає колискову над немовлям мати. І перші слова рідної мови, її музика лягають на душу дитини, запам'ятовуються на все життя. Прості невибагливі сюжети, повторювальна одноманітна мелодія, а який світ вражень, яке джерело емоцій відкривається в пісенному дитячому фольклорі! Маючи велике пізнавальне, виховне, естетичне значення, цей пісенний жанр володіє справді чаклунською силою народного слова. Через багато разів повторені, відшліфовані й ритмічно організовані вислови дитина засвоює мову в добірній естетичній формі, переймається емоційним світом колискової пісні, її персонажами й життєво-буденними картинами. У кожній із таких картин віддзеркалюється навколишній світ, зокрема й світ морально-етичних правил, за якими живе на землі проста людина»³. Таким чином, колисанки є своєрідною моделлю світогляду, естетичних уподобань українців вироблених для новонародженої дитини, щоб залучити її до культурного простору етносу.

«Колискова – 33 року» – належить до циклу пісень, які виникли за часів голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Її записала у червні 2008р. студентка II курсу Криворізького державного університету Рима Байрак від своєї бабусі Клавдії Мефодіївни Байрак, 1939 року народження, що проживає в селі Новодмитрівка Апостолівського району Дніпропетровської обл. У коментарі до пісні зазначено, що бабуся засвоїла колискову від своїх батьків, які пережили ці голодні роки у своєму житті.

За змістом «Колискова – 33 року» суттєво різниться від традиційних колискових, що були подані у багатьох збірниках, антологіях з української народної поетичної творчості, що видавалися як за радянських часів, так і за часів незалежної України. Серед яких найбільш поширені: «Український дитячий фольклор» (К., 1962); «Дитячий фольклор. Колискові та забавлянки» (К., 1984); «Закувала зозуленька. Антологія української народної поетичної творчості» (К., 1998) та ін.

Представлена колискова виникла в умовах, у яких і вижити було просто неможливо, бо цар-голод вже набирав свого кульмінаційного апогею. Як свідчать очевидці пережитих голодоморів, в першу чергу від голодної смерті у родині помирав батько, який намагався врятувати родину, потім помирали діти, і на сам кінець – мати – берегиня роду. Батьки різними методами намагалися врятувати дітей, аби ті вижили: чи то віддавали, продавали рідним, сусідам, щоб ті їх прокормили, чи то залишали при вокзалах, лікарнях, інтернатах, сподіваючись, що вони виживуть. Та історична правда полягала в тому, що найбільше серед жертв голодоморів різних часів ставали

³ Єрмоленко С.Я. Нариси з української словесності. Стилїстика та культура мови. – К.: Довіра, 1999. – С.26.

саме діти, як і пов'язані з ними явища канібалізму. І якщо дітям і вдавалося вижити, спогади про ті жахливі часи вони пронесли через все своє життя як найбільший страх, що генетично передається наступним поколінням, - переконливо доводять сучасні психологи.

Специфічний зміст і форма колисанки, що виникла і побутувала за часів, коли смертність дітей від голоду охопила більшу половину українських селянських родин, функціонально зумовлена не стільки присиплянням голодної дитини в колисці, а скільки прагненням матері відволікти дитину від думок про їжу, уберегти дитину від голодної смерті, нав'яти сон. Отже, особливість колискової полягає в тому, що в ній уявлення про засинання дещо змінене: голодна дитина, а в даному випадку це – хлопчик, не може заснути, бо хоче їсти, а тому сон, який нав'юється матір'ю є своєрідним переходом у потойбічний світ, позбавлений будь-яких утисків. Він твориться розміреним ритмом колисання, що надає мові мелодійності – розспівуванням як матір'ю, так і дитиною рефрену «люлі, люлі», який з давніх часів мав специфічне значення – відганяв злу силу, тоді як сон виконував функцію духовної надприродної сили, яка здатна уберегти дитину від смерті, надати їй силу. Все це разом заспокійливо мало діяти на психіку дитини і сприяти її засинанню. Таким чином, звернення до сил природи у колисанці, робить її дуже близькою до календарно-обрядової поезії.

В інтонаційно-ритмічну будову колискової вплітається змістовий компонент, для якого характерні образи місяця, хмаринки, зірок, Чумацького шляху, ведмедихи-матері, ведмедика-синочка, горобчика, хліба, молока, каші. Ці міфологеми набувають драматично-трагічного звучання, бо в'яжуться своєрідним сюжетом про голодну дитину та її матір.

За формою і компонованням «Коліскова – 33 року» складається з монологічних моностроф з довільною кількістю рядків і довільним порядком римування. В їх зміст вплітається мотив голодної дитини, її уяви про їжу та мотив страху, смутку матері, що переймається над своєю долею і долею дитини. Монологи колисанки виражаються поетичними засобами, риторичними звертаннями, зменшувально-пестливими формами слів (їстоньки, дитятко, горнятко, огірочок, горобчик, крихітко, хлібчик), через які виявляється зворушливо ніжне, доброзичливе ставлення як матері до дитини, так і дитини до матері. Важливу роль у колисковій виконують епітети, порівняння, метафори (цукровим дивом, «місяць за хмарину заховався, наче сирник закотився за хлібину», «Ген Чумацький шлях розлитим молоком втік за ворота»), що увиразнюють її сумний зміст. І хоча особливість поезики колискової пов'язана з конкретною функцією: заспокоїти і приспати голодну дитину, та все ж наявний дисонанс, що увиразнюється прагненням дитини подолати голод. Так, в уяві голодної дитини місяць за хмариною асоціюється із сирником, що закотився за хлібину, тоді як зірки – з цукровим дивом, що «так і просяться до рота», де анатомічний символ рота виконує функцію «місця дії». Це ніяк не дозволяє голодній дитині зосередитися на процесі сну, оскільки:

Люлі, люлі, люлі, люлі...

*Мамо, мамо подивіться
Онде місяць за хмарину
Заховався, наче сирник
Закотився за хлібину.
А зірки цукровим дивом
Так і просяться до рота,
Ген Чумацький шлях розлитим
Молоком втік за ворота.*

Чумацький шлях – це дорога, яка веде душі людей у потойбіччя, тоді як молоко – символ примноження, а ворота – «за народними уявленнями, через яке проходить Сонце, весна, щастя, радість, а також душі померлих. Це символ надійної охорони від зловорожих сил, символ початку нового шляху, це вхід на небеса та у земний світ, це оберіг минулого та майбутнього, у християнській релігії – це символ входу в рай та пекло»⁴.

Таким чином, представлені символи у колисанці поглиблюють змалювання психічного стану дитини і вказують на її безпосередній зв'язок зі світом природи. Закономірність такого асоціативного поєднання полягає в тому, що «Колискова – 33 року» виконувалась під час голодомору не лише, щоб заколихати дитину, а як замовляння, щоб привернути до дитини дію духовних сил, оберегти її від смерті. Введення у структуру колисанки небесних світил є своєрідним виявом міфологічного мислення, де місяць – світило, за давніми уявленнями, мав величезний вплив не тільки на земну природу та господарські процеси, а й на життя самої людини. Якщо «місяць є господарем, то сонце і зорі – його небесною родиною. Господар цей – найперший предок, обожнюваний у багатьох давніх релігіях, а його родина – найдавніша, ідеальна сім'я»⁵. Астральні символи зірок, місяця – світотворчих стихій, від яких залежить життя на землі, а місяць із хмариною – джерело плодючої сили, з якою пов'язували нічне проростання рослинності. Отже, хлібина, сирник у колісковій є не лише головними продуктами харчування, а й справжнім даром Божим, якого так сильно прагне дитина, що потребує Божого благословення.

Поетичний синтаксис, крім численних повторів, ускладнюється формулами – звертаннями сина до матері («Мамо, мамо подивіться», «Ой матусю моя мила», «Ой матусю, моя нене»), формулами-підтвердженнями хворобливого стану дитини від голоду («Їстоньки я хочу дуже», «Щось я трошки занедужав...»), формулами – проханнями («Дайте хоч би крихту хліба», «Ой не плачте ви, рідненька», «Обніміть мене міцненько», «Заспівайте колискову») та нашаруванням різних образів. Так, образи звірів, птахів, та їх дії (ведмедихи-матері, що обдарує дитину горнятком каші та ведмежати-синочка, який має принести хлібину, помідорку, огірочок, а горобчик – картоплину) – перегукуються з казками, де «ведмідь багато в чому схожий на людину...є символом багатства, родючості й достатку...

⁴ Войнович Валерій. Ворота // Войнович В. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2005. – С. 96-97.

⁵ Шалак О. Місяць // 100 найвідоміших образів української міфології / В.Завадська, Я.Музиченко, О.Таланчук, О. Шалак. – К.: Орфей, 2002. – С. 41-46.

духом-оборонцем, духом-цілителем, утіленням душі померлого родича»⁶, а горобчик – птах, що символізує людську душу, мрію, щастя, долю:

*Засинай, моє дитятко,
Бо вже нічка, треба спати.
Завтра з кашею горнятко
Дасть нам ведмедиха – мати.
Ведмежа – її синочок
Принесе тобі хлібину,
Помідорку, огірочок,
А горобчик – картоплину.*

У колисанці ці символи виконують функцію материнського піклування, звершення надій, отже, мають відігнати лихо, накликати спокійний сон.

Драматизм ситуації смерті дитини від голоду, оспіваної в колисанці, полягає в історичній правді, оскільки мати в період голодомору не спроможна була вгамувати голод дитини, нагодувати її кашкою, хлібом, помідором, огірочком, картоплиною, тобто найбільш вживаними і вирощуваними в Україні продуктами харчування рослинного походження. Більшовицька влада, як визначали очевидці голодомору 1932-1933 рр., узаконено грабувала кожную селянську родину, позбавивши її права на життя. Вітчизняний фольклорист Григорій Нудьга розмірковував про пережиті часи: «Як сталося, що після революції у цих найчесніших трудівників силою забирають їжу, ставлять в умови голодної смерті, а загарбаний у них хліб вивозять за кордон, тоді як виробники його умирають з голоду? Це неймовірний в історії світу факт: 1932 року, коли почався голод на Україні, Радянський Союз, згідно з офіційною статистикою, продав Німеччині й іншим країнам 18,1 мільйона центнерів зерна! Атмосфера страху перед репресіями, терором, беззаконням і просто державним розб'єм, жахливішим, ніж за часів Івана Грозного, так притиснула дух і будь-яке почуття гідності у селянства, що воно розгубилося й не знало, як йому бути»⁷. Тож, щоб вижити, опухлі і немічні люди вдавалися до різних засобів: їли акації цвіт, березову кору, листя, цвіт береста, бузину, бур'ян, цвіт верби, листки, гілки, зав'язь вишні, лушпайки буряків, бадиління, ловили і їли бабаків, ховрахів, їжаків, варили баланду, пекли будякові коржики, вживали ячки воронят, брагу, гичку, гірчак, гірчицю⁸.

Не розрахована на стороннього слухача, «Колискова – 33 року» ввібрала в себе і відтворила у високохудожній формі трагічну атмосферу безнадійності матері перед загрозою смерті голодної дитини. Своїм гостродраматичним і трагічним сюжетом колискова наближається до балади. Мотив страху перед смертю, що переданий через форму монологу матері, зверненого до дитини, підсилює щирість її почуттів:

*Не іди лиш з цього світу,
Не лишай мене, дитинко,*

⁶ Там само. - С. 267-274.

⁷ Нудьга Г. Цар-голод // Київ. – 1993. - №2. – С. 124.

⁸ Різниченко О. Їдло 1933-го. // Основа. – 1993. - №24 (2). – С. 117-132.

*Пожалій ти матір рідну
Крихітко моя, кровинко.*

Слова неньки суттєво позначилися на формуванні морально-духовної сфери дитини, котра усвідомлює безпомічність перед голодом. Матуся намагається приглушити відчуття тривоги, неспокій гармонійним світовідчуттям захищеності, затишку, любові, піклування. При цьому дитина переконує матір, що більше не проситиме хліба:

*Ой матусю, моя нене,
Ой не плачте ви, рідненька,
Хлібчика просить не буду,
Обніміть мене міцненько.*

І хоча в колисковій звучить віра в магічну силу материнського слова, та невідворотна небезпека голодної смерті втілюється в образі сну, що є уособленням приреченості як для дитини, так і для матері:

*Заспівайте колискову,
Щоб почули всі звірята
Та заснули разом з нами...
Мамо, спати... їсти... спати...
Люлі, люлі, люлі, люлі.*

Отже, «Коліскова – 33 року» як пісенний жанр має чітко виражені змістові та формальні параметри колискової пісні, яка в умовах голодомору набула трагічного звучання.

КОЛИСКОВА 33-го РОКУ

*Люлі, люлі, люлі, люлі...
Мамо, мамо подивіться:
Онде місяць за хмарину
Заховався, наче сирник
Закотився за хлібину.*

*А зірки цукровим дивом
Так і просяться до рота,
Ген Чумацький Шлях розлитим
Молоком втік за ворота.*

*Ой матусю, моя мила,
Їстоньки я хочу дуже,
Дайте хоч би крихту хліба,
Щось я трошки занедужав...
Люлі, люлі, люлі, люлі...*

*Засинай, моє дитяtko,
Бо вже нічка, треба спати.
Завтра з кашею горняtko*

Дасть нам ведмедиха-мати.

*Ведмежа – її синочок –
Принесе тобі хлібину,
Помідорку, огірочок,
А горобчик – картоплину.*

*Не іди лиш з цього світу,
Не лишай мене, дитинко,
Пожалій ти матір рідну
Крихітко моя, кровинко.
Люлі, люлі, люлі, люлі...*

*Ой матусю, моя нене,
Ой не плачте ви, рідненька,
Хлібчика просить не буду,
Обніміть мене міцненько.*

*Заспівайте колискову,
Щоб почули всі звірята
Та заснули разом з нами...
Мамо, спати... їсти... спати...
Люлі, люлі, люлі, люлі...*

*Зап. у червні 2008 р. Студентка КДПУ Байрак Рима
Від Байрак Клавдії Мефодіївни, 1939 р.н.,
с. Новодмитрівка Апостолівського р-ну Дніпропетровської обл.*